

УДК 347.91

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ СУДОВОГО ПРЕЦЕДЕНТУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Дударев Д. С.

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, Сімферополь, Україна

У статті розглядається юридична природа судового прецеденту Європейського суду з прав людини та необхідність і проблемні питання його впровадження у національне процесуальне законодавство.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, судовий прецедент, Конвенція 1950 року.

Інтеграція України до світового співтовариства – головний чинник, що визначає тенденції подальшого розвитку національного права. Утвердження загальних принципів права в широкому розумінні цього поняття та визнання пріоритету міжнародних договорів зумовлює необхідність приведення національного законодавства у відповідність із тими договорами, які визнані Україною. Розглядаючи питання імплементації міжнародно-правових норм в законодавство України, слід зазначити, що відповідно до ст. 9 Конституції чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, є частиною національного законодавства України. Таким чином, є наочним тісний взаємозв'язок між проблематикою міжнародного права та впровадженням його положень в українське законодавство. Метою даної статті є дослідження проблем впровадження судового прецеденту Європейського суду з прав людини в Україні.

На даний час проблемні питання норм міжнародного права та місця прецедентної практики Європейського суду з прав людини висвітлювалися у роботах Кононенко В. П., Пашука Т. І., Капустинського В. А., Філатова В. М., Солоткого С. А., Буткевича В. Г., Водяннікова О. Ю., Зайцева Ю. Є.

Кононенко В. П. у своєму дисертаційному дослідженні та наукових роботах розглядає звичаєву природу прецедентного права Європейського суду з прав людини. Загальна тематика його досліджень вичерпно описує усі міжнародні та національні напрацювання в цій сфері, проте не висвітлює саме проблематику питань впровадження судового прецеденту Євросуду. Однак, треба підкреслити, що його погляд на практику як джерело тлумачення норм Конвенції потребує більшої уваги [1, с. 5].

Більше близьким до нас шляхом ідуть Філатов В. М. та Солоткий С. А., проте об'єктом їхнього дослідження є імплементація норм Конвенції, а не прецедентної практики. До того ж для цих авторів пріоритетним є дослідження кримінально-правової галузі, цивільно-правова залишається поза увагою.

Роботи Малярєнко В. Т. та Буткевича В. Г., який між іншим був суддею Євросуду, присвячені питанням взаємодії між Європейським судом з прав людини та українським судочинством. У них підкреслюється проблематика перекладів, виконання рішень, але майже зовсім не йдеться про судовий прецедент [2, с. 12-13].

Отже, дана робота присвячена малодослідженій в українській правовій науці проблемі – правовій природі прецедентного характеру рішень Європейського суду з прав людини та проблематиці його впровадження у процесуальне законодавство

Метою цієї статті є спроба розглянути питання щодо ефективного використання прецедентів суду на національному рівні у такий спосіб, щоб забезпечити належний захист гарантованих Конвенцією прав з огляду на існуючі положення. Завданнями цієї роботи є дослідження необхідності впровадження прецедентної практики Євросуду та її дефініція у контексті національного законодавства України.

Реалізуючи положення Основного Закону України, законодавець у ч. 2 ст. 17 Закону від 22 грудня 1993 р. № 3767-ХІІ «Про міжнародні договори України» [3] визначив, що в разі, коли таким договором, укладення якого відбулось у формі закону, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору.

Однак відповідно до ч. 2 ст. 9 Конституції укладення міжнародних договорів, які суперечать положенням останньої, можливе лише після внесення до неї відповідних змін. Отже, Конституція посідає головне місце в системі права України. Що ж до міжнародних договорів, то вони мають пріоритет перед нормами національного права у разі, коли однакові правовідносини по-різному регулюються в цих джерелах права.

Застосування в Україні визнаного нею міжнародного договору є складним процесом, який вимагає приведення у відповідність із цим договором національного законодавства. Водночас міжнародні договори мають й інший аспект застосування. Йдеться насамперед про ті з них, що спрямовані на розвиток між країнами співпраці з питань здійснення судочинства. Таким чином, застосування норм міжнародних договорів має для судів виключно важливе значення, оскільки не тільки зумовлене розширенням міжнародних зв'язків України у сфері здійснення судочинства, а й впливає на ефективність останнього, передусім у тих випадках, коли здійснювати судовий розгляд справи неможливо без проведення певних процесуальних дій на території іншої країни [4, с. 5].

Сучасна Україна переживає період входження в європейський правовий простір. З огляду на необхідність приведення українського законодавства у відповідність із нормами і принципами міжнародного права досить значущим є вивчення європейського законодавчого досвіду та європейської правової доктрини. Звідси впливає важливість дослідження джерел і форм права, що особливо актуально з огляду на прийняття Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», ст. 17 якого проголошує Конвенцію 1950 р. і практику цього Суду джерелом права України, що сприймається фахівцями неоднозначно й потребує ретельного аналізу. Також важливим є питання про те, чи можна вести мову про прецеденти ЄСПЛ і про впровадження прецедентного права в Україні.

Положення статті 17 Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» про те, що суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію та практику суду як джерело права, жодним чином не впливає і, за відсутності конституційних законів, як, наприклад, в Австрії, не може вплинути на положення статті 9 Конституції України. Очевидно, що дотримання різних точок

зору в цьому питанні може призвести до значних розбіжностей у практиці застосування рішень суду в Україні [5, с. 4].

З визнанням юрисдикції Європейського суду з прав людини розпочались суттєві зрушення щодо вивчення та застосування міжнародно-правових норм з питань захисту прав людини. Актуальність застосування міжнародно-правових норм судами України є очевидною, оскільки це значно розширює нормативно-правову базу з точки зору її тлумачення та безпосереднього застосування щодо конкретних правовідносин при підготовці та вирішенні конкретних справ у сфері прав людини.

Євроконвенцію неможливо розглядати окремо від її прецедентного права, оскільки пояснення та інтерпретація її тексту міститься в рішеннях Європейського суду з прав людини. Рішення Євросуду є прецедентами, що мають обов'язкову юридичну силу, їх юридичний статус рівноцінний статусу обов'язкових юридичних норм. Рішення Європейського Суду є обов'язковими для держав-учасниць Конвенції, контроль за їх виконанням паралельно з Євросудом здійснює Комітет Міністрів Ради Європи. Також Євросуд надає консультативні висновки з питань права на запити Комітету Міністрів Ради Європи щодо тлумачення і застосування норм Європейської Конвенції [6, с. 2].

Відповідно до положень ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України цивільне судочинство здійснюється відповідно до Конституції України, цього Кодексу та Закону «Про міжнародне приватне право». Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, передбачено інші правила, ніж встановлені цим Кодексом, застосовуються правила міжнародного договору [7]. Законом «Про міжнародне приватне право» (ст. 3) передбачена аналогічна процедура застосування правил міжнародних договорів [8].

Таким чином, аналізуючи положення вищевказаних законів, можна зробити висновок, що в Україні судовий прецедент законодавчо встановлений та закріплений Законом «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [9]. Проте, цей судовий прецедент має деякі особливості.

По-перше, джерелом судових прецедентів є практика Європейського суду з прав людини, а не національних судів.

По-друге, судовий прецедент не займає головного місця у вищезазначеному Законі. Джерелом права визнано саму Конвенцію, та лише у випадку мовних розбіжностей і необхідності тлумачення окремих положень використовується прецедентна практика Євросуду.

По-третє, ефективність застосування норм Євроконвенції та практики Євросуду залишається досі на майже декларативному рівні. І це пов'язане перш за все тим, що законодавчо не встановлені повноваження органів державної влади по застосуванню норм Конвенції. Як приклад можна навести рішення суду у справі Єфименко проти України (заява № 55870/00, рішення суду від 18 липня 2006 року), в якому було розглянуто зауваження уряду України щодо вичерпання заявницею внутрішніх засобів правового захисту, що є передумовою звернення до суду, стосовно її скарги на тривалість судового розгляду. Обґрунтовуючи своє зауваження, уряд навів як приклад рішення апеляційного суду, який на підставі статті 6 Конвенції прийняв окрему ухвалу про інформування обласної кваліфікаційної комісії щодо тяганини,

допущену суддею суду першої інстанції у цивільній справі. У відповідь на це зауваження суд указав (параграфи 48 та 49 рішення): «Суд відзначає, що згідно з українським правом Конвенція є частиною національного законодавства і на неї можуть безпосередньо посилалися фізичні та юридичні особи в національних судових процесах. Однак, з точки зору суду, сама по собі можливість подати скаргу на підставі Конвенції у національних судах не є достатньою для висновку про ефективність певного внутрішнього засобу захисту. Відповідні національні органи влади в такій ситуації повинні мати повноваження на прийняття заходів чи попередження заявленого порушення, чи компенсації за нього» [5, с. 3]

Таким чином, задекларовані у Законі положення про застосування норм Конвенції не мають фактичного втілення у функціонуванні державних органів, що практично унеможлиблює оскарження їхніх дій на підставі Євроконвенції. На нашу думку, цей момент потребує детального законодавчого врегулювання шляхом внесення змін до діючого Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» або прийняттям нового, який би деталізував дані аспекти. Отже, одним із можливих напрямків законодавчого регулювання цієї проблеми є деталізація положень вищевказаного Закону.

Крім того, застосування прецедентної практики Євросуду має певні обмеження ньому самому. Суд формує певні прецедентні правоположення і якщо в майбутньому, розглядаючи справу навіть щодо іншої держави, він констатує там аналогічну ситуацію з порушенням права людини, то цілком очевидно, що він застосує такий самий підхід, як і в попередній справі. Як бачимо, сфера дії прецедентів Євросуду має значно більше поширення у галузі міжнародного права ніж національного права країн-членів Конвенції.

У якому ж сенсі розуміти прецедент Європейського суду з прав людини? Як підкреслює один з дослідників цієї теми, Кононенко В. П., європейське прецедентне право з прав людини служить додатковим джерелом права при застосуванні й тлумаченні конституційних норм про права людини, які співпадають з основними правами, закріпленими в нормах Конвенції 1950 р. [10, с. 12]. Таким чином, ми бачимо у наявності цих прецедентів і в їхньому законодавчому регулюванні не саме джерело права як це розуміється у країнах англосаксонської системи права, а джерело тлумачення основних прав и свобод закріплених у Конвенції.

З огляду на вищевказане формулювання ст. 17 згаданого Закону щодо використання практики Суду як джерела права не дуже коректне, оскільки цей припис Закону дає підстави стверджувати, що Європейський суд з прав людини творить право, що не відповідає дійсності. Було б правильнішим говорити, що практика Суду є джерелом тлумачення Конвенції 1950 р.

Таким чином, виникають два можливі шляхи вирішення законодавчої проблеми врегулювання прецеденту Євросуду в Україні. По-перше, можна внести відповідні зміни до процесуального законодавства і не в останню чергу до Цивільного процесуального кодексу, які б закріпили місце правового прецеденту як національних судів так і Євросуду у судовій практиці. Це не означає зміну принципів положень ЦПК, а тільки законодавче уточнення місця та процедури використання судового прецеденту Євросуду у національній судовій системі. У цьому випадку виникає

досить складна і маловивчена проблема співвідношення прецедентної практики Євросуду з узагальненням судової практики національних судів в Україні, яке наводить втілення у постановках пленумів Верховного суду та вищих спеціалізованих судів. Адже більшість юристів-практиків визнають де-факто узагальнення судової практики у якості судового прецеденту, який є керівним у розгляді певних категорій справ. До того ж, не можна стверджувати, що прецедентне право Євросуду буде співпадати з вищевказаними узагальненнями, адже при вирішенні правових конфліктів буде використовуватися різні норми матеріального права: з одного боку Конвенція 1950 року, з іншого – національне законодавство України. На даному етапі розвитку, на наш погляд, доцільнішим є визначення саме місця постановок пленумів вищих спеціалізованих судів та Верховного суду України у процесуальному законодавстві ніж пряма імплементація судового прецеденту Європейського суду з прав людини.

Отже, другим шляхом є уточнення положення ст. 17 Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» з метою визначення практики Євросуду виключно як джерела тлумачення норм Конвенції та відповідних конституційних норм в Україні. На наш погляд, другий шлях вирішення даної проблеми несе у собі меншу загрозу безоглядного руйнування сталої судової практики та процесуальних конструкцій. До того ж Україна належить до країн континентальної системи права і введення судового прецеденту, нехай і Євросуду, до правозастосовної практики не є природним і може привести до хаосу у судовій практиці. Крім того, саме така дефініція практики Євросуду закріпилася у більшості європейських країн.

Таким чином, як висновок, ратифікація Конвенції 1950 року та імплементація її норм у національне законодавство теоретично виводить Україну на один рівень із розвиненими країнами Європи. Але безоглядне копіювання зарубіжних або міжнародних законодавчих традицій може привести до руйнування системи процесуального законодавства. На нашу думку на теперішній час Україні необхідно поглибити імплементацію саме норм Конвенції, закріпити на законодавчому рівні порядок їх застосування у національній системі судочинства та визначити місце судового прецеденту Європейського суду з прав людини виключно як джерела тлумачення норм Конвенції та відповідних положень Конституції України.

На нашу думку, наукові дослідження по цій темі мають йти шляхом вивчення проблематики застосування норм Конвенції, погодження судової практики з їх залученням та створенням нових концепцій виконання рішень Євросуду. Проведення досліджень судового прецеденту Європейського суду доцільніше було б здійснювати у рамках міжнародного приватного права як його невід'ємний елемент.

Список літератури

1. Кононенко В. П. Звичаєва природа прецедентного характеру рішень Європейського суду з прав людини: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.11 / В. П. Кононенко. – К., 2009. – 250 с.
2. Буткевич В. Г., Маляренко В. Т. Європейський суд з прав людини та українське судочинство: питання взаємодії / В. Г. Буткевич, В. Т. Маляренко // Вісник Верховного суду України. – 2004. – № 4. – С. 12-17.

3. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – N 50. – Ст. 540.
4. Філатов В. М., Солодкий С. А. Застосування норм міжнародних договорів і рішень Європейського суду з прав людини у кримінальному судочинстві / В. М. Філатов, С. А. Солоткий // Вісник Верховного суду України. – 2004. – № 7 (47). – С. 2-6.
5. Третьяков Д. Застосування практики Європейського суду / Д. Третьяков// «Віче». – 2007. – № 3. – С. 3-10;
6. Бурий А. Порядок звернення до Європейського суду з прав людини / А. Бурий // «Комуна». – 2007. – № 12. – С. 3-5.
7. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – N 40-41, 42. – Ст. 492.
8. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – N 32. – Ст. 422.
9. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – N 30. – Ст. 260.
10. Кононенко В. П.. Практика Європейського суду з прав людини як джерело тлумачення Конвенції 1950 р. / В. П. Кононенко // Журнал УГЛСП. – 2009. – № 5. – С. 10-18.

Дударев Д. С. Некоторые проблемные вопросы внедрения судебного прецедента Европейского суда по правам человека в Украине / Д. С. Дударев// Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия: Юридические науки. – 2010. – Т. 23 (62). № 1. 2010. – С. 352-357.

В статье рассматривается правовая природа судебного прецедента Европейского суда по правам человека, необходимость и проблемные вопросы его внедрения в национальное процессуальное законодательство.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, судебный прецедент, Конвенция 1950 года.

Dudarev D. Some problem questions of introduction of legal precedent of the European court of human rights in Ukraine/ D. Dudarev // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2010. – Vol. 23 (62). № 1. 2010. – P. 352-357.

The article examines legal nature of legal precedent European court of human rights and necessity and problem questions of introduction in a national judicial legislation.

Keywords: European court of human rights, legal precedent, Convention of 1950

Надійшла до редакції 21.04.2010 р.